

Займенники в українській і хорватській мовах

Svoboda, Timea

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:576692>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOST
KATEDRA ZA UKRAJINSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST**

Timea Svoboda

ZAMJENICE U UKRAJINSKOM I HRVATSKOM JEZIKU

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Oksana Timko Đitko, red. prof.

Zagreb, veljača 2023.

**ЗАГРЕБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
ВІДДІЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ**

Тімеа Свобода

ЗАЙМЕННИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ І ХОРВАТСЬКІЙ МОВАХ

Дипломна робота

Науковий керівник: д-р. філол. наук Оксана Тімко-Дітко

Загреб, лютий 2023

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF EAST SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURE
UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

Timea Svoboda

PRONOUNS IN UKRAINIAN AND CROATIAN LANGUAGES

Master's thesis

Supervisor: Oksana Timko-Đitko, Ph. D.

Zagreb, February 2023

Зміст

1. Вступ.....	3
2. Про займенники.....	7
3. Розряди займенників.....	8
4. Особові займенники.....	8
4.1. Особові займенники в праслов'янській мові.....	10
4.2. Відмінювання особових займенників в сучасній українській і хорватській мовах.....	11
4.3. Займенники 3-ї особи.....	11
5. Зворотні займенники.....	12
5.1. Зворотні займенники в праслов'янській мові.....	13
5.2. Відмінювання зворотних займенників в сучасній українській і хорватській мовах.....	13
6. Присвійні займенники.....	14
6.1. Присвійні займенники в праслов'янській мові.....	14
6.2. <i>Його, її, їхній</i> в сучасній українській мові.....	15
6.3. Відмінювання присвійних займенників в сучасній українській і хорватській мовах.....	15
7. Вказівні займенники.....	16
7.1. Вказівний займенник в праслов'янській мові.....	17
7.2. <i>Овъ, ова, ово, такъ, така, тако</i> в сучасній укр. і хорв. мовах.....	18
7.3. Відмінювання вказівних займенників в сучасній українській і хорватській мовах.....	18
8. Питально-відносні займенники.....	19
8.1. Питально-відносні займенники в праслов'янській мові.....	20
8.2. Відмінювання питально-відносних займенників в сучасній українській і хорватській мовах.....	21
9. Заперечні займенники.....	22
9.1. Заперечні займенники в праслов'янській мові.....	22
10. Неозначені займенники.....	22
10.1. Неозначені займенники в праслов'янській мові.....	23
11. Означальні займенники.....	23

11.1. Означальні займенники в праслов'янській мові.....	24
12. Висновки.....	25
13. Література.....	26
Sažetak.....	28

1. Вступ

Тема даної роботи, це займенники в українській та хорватській мовах. Займенники змінні слова, які змінюють свої закінчення за відмінками, родами і числами. З праслов'янських до сучасних мов вони перейшли через багато змін.

Деякі мовознавці класифікують їх, як займенникові слова (напр. Іван Вихованець, Катерина Городенська), їх погляд відрізняється від інших мовознавців, які вважають, що займенники самостійні слова. У них теж різниця в класифікації розрядів займенників, в українських граматиках існує більш розрядів ніж в хорватських, займенники взагалі більш детально розроблені в українській мові. Українська та хорватська мови належать до слов'янських мов, в обох мовах збереглися усі відмінки, в сучасній мові між ними багато подібності.

Робота складається з розділів. Дев'ять розділів приділяє увагу займенникам в сучасній мові, як вони вживаються і їх приклади, вони містять підрозділи з додатковим пояснюванням про займенникові зміни з праслов'янської мови, специфічні характеристики в сучасній мові і їх відмінювання в сучасній українській і хорватській мовах.

Українську літературу, яка була найбільше використувана в роботі, написали І. Вихованець і К. Городенська, В. О. Горпинич, М. А. Жовтобрюх, О. І. Крижанівська, М. Я. Плющ. З хорватської літератури, найбільш використувано граматичні праці Еугенії Барич, Ранко Матасович, Степко Тежак та Степана Бабича.

2. Про займенники

Займенник — різновид слова „що вказує на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх”, а його лексичне значення визначається з контексту на основі співвіднесеності з назвами предметів, ознак або кількості” (Плющ, 1995: 73) тобто, займенники замінюють іменники (особу, думку, власність, явище) (Silić 2005).

Пономарів пише що це „невелика група вказівних слів,(...) різноманітна за формами словотворення і словозміни та не має власного предметно-логічного змісту. Цим займенник протиставляється усім лексично повнозначним частинам мови.(...) Тобто займенникам властиві узагальнено-предметні, узагальнено-якісні та узагальнено-кількісні значення, які конкретизуються лише в контексті.” Їх значення „змінюється залежно від суб'єкта і ситуації” (Пономарів, 2001:1 62).

Іван Вихованець і Катерина Городенська називають займенники *займенниковими словами*, які „відрізняються від "справжніх" частин мови способом репрезентації, а не предметом її”, ці слова „уподібнюються іменникові, прикметникові, числівникові, або прислівникові” з синтаксичного і морфологічного погляду. З морфологічного погляду, займенникові слова „дублюють іменник, прикметник, числівник або прислівник, для яких характерні граматичні категорії відмінка, числа і роду (займенникові іменники та прикметники), категорії відмінка й нівеляцією категорій числа і роду (займенникові числівники) і морфологічна незмінність (займенникові прислівники)” (2004: 184).

Займенники, як клас слів, перейшли значних змін, вони змішувалися між собою, деякі старі займенники і їхні форми втрапилися і з'явилися нові форми. „Важлива роль займенників і у формуванні морфологічних ознак частин мови, витворенні певних їхніх форм. Писемні пам'ятки східнослов'янських мов засвідчують шляхи виникнення повних прикметників, системи флексій яких є насправді системою відмінювання старих вказівних займенників. З їх допомогою утворювалися й повні форм діеприкметників, порядкових числівників і займенників” (Кріжанівська 2010: 101).

В хорватських граматиках займенники найчастіше розділяються на 7 розрядів: *особові, зворотні, вказівні, присвійні, питальні, відносні, неозначені займенники* (Barić 2005, Težak, Babić 1992), або 5: *особові, присвійні, присвійно-зворотні, вказівні, неозначені займенники* (Silić, Pranjković 2005). У Пономарева (2001) існує 10 розрядів займенників: *особові, особово-вказівні, зворотні, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, заперечні, неозначені займенники*.

Плющ (1995) розділяє їх на 8 розрядів: *особові, зворотні, питально- відносні, неозначені, заперечні, означальні, вказівні, присвійні займенники.*

3. Розряди займенників

У наступних розділах описано особливості займенників в українській та хорватській мовах, зображено розвиток від праслов'янської мови, потім сучасний стан і відмінювання.

Займенники поділяються на:

- 1) *особові займенники*
- 2) *зворотні займенники*
- 3) *присвійні займенники*
- 4) *вказівні займенники*
- 5) *питально-відносні займенники*
- 6) *заперечні займенники*
- 7) *неозначені займенники*
- 8) *означальні займенники*

4. Особові займенники

Особові займенники позначають осіб, які беруть участь у розмові; між мовцем, співрозмовником і третьою особою, яка не бере участі в розмові, але присутня.

Плющ пояснює що „до особових займенників належать *я (ми), ти (ви)*. *Я* вказує на особу мовця, *ти* на особу співрозмовця. *Ми* і *ви* виражають вказівку на кількох мовців - хто говорить і до кого звернена мова. Їх семантика неоднозначна. *Ми* — є *я* і *ти*; *я*, *ти* і *він* і т.д. Тому пари *я* — *ми*, *ми* — *ви* сприймаються як суплетивні форми однини і множини.(...)

Із вказівкою на одну особу теж виступає авторське *ми*, дуже використовуване в науковому мовленні”, і також в „художньої літератури, часто виражаючи іронію” (Плющ 2009: 256).

Тежак і Бабич в хорватській мові називають авторське *ми* „*mi skromnosti*” - „ми скромності” (2005: 122).

В Плющ ще існує категорія *особово-вказівних займенників*. До них належать *він (вона, воно, вони)*, тобто займенник 3-ої особи, який вказує на третю особу або на предмет, про який іде мова. (2009: 256) „В їх семантико-граматичній структурі істотові і неістотові ознаки

нерозчленовані (синкретичні) і тому категорія істоти/неістоти в них визначається контекстом.

Напр. „Вічний революціонер!..**Він** живе, **він** ще не вмер!” (І. Франко) (Горпинич 2004: 138)

Займенник *Ви* може мати ще одну функцію „коли вживається при звертанні невідомим особам, старшим особам, або неблизьким особам з пошанною і тоді має функцію однини” (Вагіć 2005: 204).

Вихованець і Городенська називають їх *особові займенникові іменники*, вони „являють своєрідну і замкнену групу займенникових іменників, яка вирізняється з-поміж інших груп семантикою, сукупністю граматичних категорій і роллю в мовленні” (2004: 190).

„Займенникові іменники першої і другої особи вказують тільки на людей:

напр. *Ми* думаєм **про вас**. В погожі літні ночі, В морозні ранки і вечірній час, І в свята гомінки, і в дні робочі *Ми* думаємо, правнику, **про вас**. (В. Симоненко)

Займенникові іменники першої та другої особи на не-осіб можлива тільки за умови персоніфікації назв тварин, предметів, явищ, напр:

В розлуці з вами, солов'ї України, *Так ниє серце, що аж сміх бере* (М. Рильський), третьої особи вказують:

1) на особу: *Страшний скрипаль* підняв уже смичок. **Він** буде грати реквієм річок (Л. Костенко);

2) на інших істот: *Мене сьогодні голуб* розбудив. **Він** прилетів і плакав на балконі (Л. Костенко);

3) на конкретні предмети: *Як збережеш в собі це серце, коли воно не кам'яне?* (Л. Костенко);

4) на абстрактні назви, поняття: *Ми, на жаль, менше знаємо про українсько-французькі зв'язки. А вони були*” (М. Рильський) (Вихованець, Городенська 2004: 190-191).

Особові займенники мають схожість з іменниками, як іменники, вони „змінюються за відмінками, але не мають таких закінчення як в іменників: **-е** у родовому відмінку (займенники *я, ти*), **-ас** у родовому, знахідному та місцевому (*ми, ви*). *Я, ти, ми, ви* відмінюються за іменниковою парадигмою, а *він, вона, воно, вони* - за прикметниковою: *його, йому, ним, ни, нім*” (Горпинич 2004: 148). Специфіка особових займенників полягає в тому, що при їх виявленні „в родовому, знахідному і місцевому відмінках, коли вживаються з прийменником мають початкове **н**, напр. *до нього, до неї, на ньому, на ній*. Він „постійно виступає в орудному відмінку(...): *ним, нею, ними*” (Плющ 1995: 75).

напр: *На чужині не ті люде, -Тяжко з ними жити!* (Т. Шевченко)

4.1. Особові займенники в праслов'янській мові

Особові займенники „1-ої та 2-ої особи (...) характеризувалися, як і зараз, відсутністю категорії роду (...) мали ряд ознак, спільних з іменникам, тому називають їх іноді займенниками іменної відміни (...) в ролі додатка або підмета” (Тимко-Дітко, Юсип-Якимович 2021: 47). До них належали займенники *я* (*язь, азь*), *ты* (однина), *мы, вы* (множина), *вѣ, ва* (двоїна). *Я* форма - „найновіша, форма стала найбільш поширеною і витіснила решту. Займенник 2-ої особи *ты* (...) походить зі спільнослов'янського **ty*, (...) *мы* походить з праслов'янського **my*” (Тимко-Дітко, Юсип-Якимович 2021: 48).

У спільнослов'янській мові були „дві форми *ми* - **my* і **ny*, давнішою є **ny*, ця форма використовувана ще у старослов'янських пам'ятках (...)у функції називного, знахідного і давального відмінків множини.

Займенник 2-ої особи множини, як свідчать (...) старослов'янські писані пам'ятки, де він уживається в єдиній формі *вы*”, він „виник із спільнослов'янського **vy* (Жовтобрюх 1980: 153). Щодо **ny*, **vy*, Івшич заявляє, що „в усіх слов'янських мовах у молодші часи родові відмінки *нас, вас* витіснили старіші знахідні форми **ny*, **vy*” (Ivšić 1970: 221).

Перша особа двоїни „*вѣ* («ми двоє») вживався переважно в церковній літературі. (...) У давньоукраїнських пам'ятках *вѣ* змінюється формою *мы: мы два*” (Жовтобрюх 1980: 153-154).

В хорватській мові „*ja* представляє один із двох варіантів праслов'янського займенника (праслов'янське **ja*); другий варіант зберігається в деяких чакавських діалектах (напр. *jās* в місту Орбанічі, на додаток до більш поширеного *jā*), а також записане кайкавською (*jas, jest* в горанських діалектах)” (Matasović 2008: 237).

4.2. Відмінювання особових займенників в сучасній українській і хорватській мовах

відмінювання в українській мові:

<i>одн.</i>		<i>множ.</i>	
<i>1-а особа</i>	<i>2-а особа</i>	<i>1-а особа</i>	<i>2-а особа</i>
Н. я	ти	ми	ви
Р. мене	тебе	нас	вас
Д. мені	тобі	нам	вам
Зн. мене	тебе	нас	вас
Ор. мною	тобою	нами	вами
М. (на) мені	тобі	нам	вам

відмінювання в хорватській мові:

<i>одн.</i>		<i>множ.</i>	
<i>1-а особа</i>	<i>2-а особа</i>	<i>1-а особа</i>	<i>2-а особа</i>
N ja	ti	mi	vi
G mene, me	tebe, te	nas	vas
D meni, mi	tebi, ti	nama, nam	vama, vam
A mene, me	tebe, te	nas	vas
L meni	tebi	nama	vama
I mnom(e)	tobom	nama	vama

4.3. Займенники 3-ої особи

Крижанівська стверджує, що „за своїм походженням це вказівні займенники, утворені ще до появи писемних пам'яток. У всіх слов'янських мовах вказівний займенник онъ (она, оно) набув функцій предметно-особового. (...) У непрямих відмінках сучасного займенника 3-ої особи переважно збереглися закономірні форми у фонетичних модифікаціях пізніших періодів. Наприклад, у формах родового відмінка однини (*до нього, до неї*), орудного однини (*(з) ним, (з) нею*) з'явився початковий *н*.” (2010: 103)

Напр. -*Тяжко з ними жити!* (Т. Шевченко)

3-я особа в українській мові:

	одн.		Множ.
	ч. р. і с. р.	ж. р.	
Н.	він (воно)	вона	вони
Р.	його, до нього	її, до неї	їх, до них
Д.	йому	їй	їм
Зн.	його, про нього	її, про неї	їх, про них
Ор.	ним	нею	ними
М.	(на) ньому	ній	них

3-я особа в хорватській мові:

	одн.		множ.		
	ч. р. і с. р.	ж. р.	ч. р.	ж. р.	с. р.
N	он (ono)	она	они	оне	она
G	njega, ga	nje, je		njega, ga	
D	njemu, mu	njoj, joj		njima, im	
A	njega, ga, nj	nju, ju, je		njih, ih	
L	njemu	njoj		njima	
I	njom(e)	njim(e)		njima	

5. Зворотні займенники

Щодо відмінювання зворотного займенника „подібно до особових займенників відмінюється і зворотний займенник, він немає називного відмінка і завжди вказує на підмет речення” (Matasović 2008: 239). „Займенник *себе* відноситься до суб'єкта дії (...) він немає категорії роду та числа”(Цілина 2009: 115). „Може стосуватися усіх трьох осіб: *Я знаю себе; Ти знаєш себе; Вони знають себе*” (Пономарів 2001: 164).

Як вже сказали, у нього немає форми називного відмінка, і „вживається у формах непрямих відмінків і виступає у ролі додатка (*купив собі книгу*).(...) Вказівка на стать особи і кількісний вияв в реченні виражається через синтаксичні зв'язки з іншими словами:

Хлопець переміг себе й посміхнувся; Роздуваючи ніздрі, як козуля, дівчина жадібно втягувала в себе хвилюючий солодкий дух гарячого жита (З тв. О. Донченка).

У давальному відмінку може переходити до розряду часток: *Ти пам'ятник собі* *воздвиг нерукотворний, і нічий його не зруйнуватиме рукама* (М. Рильський)” (Плющ 2009: 257).

5.1. Зворотні займенники в праслов'янській мові

Зворотний займенник *себе* з давніх часів не мав називного відмінка і числа (Крижанівська 2010:103). Він відмінювався лише в однини (Леута 2007:110). Зворотний займенник *себе* виступає у давньоруській мові з декілька основ: род. *Себ-е* (←*seb-e ←*sev-e) , знах. Ся (←*se ← *sen ← sem) , дав. Си (← *sei), соб-ѣ (← *sob-ě) (Жовтобрюх 1980: 154) .

5.2. Відмінювання зворотних займенників в сучасній українській і хорватській мовах

Відмінювання в сучасній українській мові:

Н. -

Р. себе (до себе)

Д. собі

З. себе (на себе)

О. собою

М. (на) собі

Відмінювання в сучасній хорватській мові:

N -

G sebe, se

D sebi, si

A sebe, se

L sebi

I sobom

6. Присвійні займенники

Присвійні займенники „за значенням і граматичними ознаками співвідносні з прикметниками.(...) Вони змінюються за відмінками, родами, числами” (Плющ 2009: 257) і „вказують на належність предмета особі мовця: *мій, наш* (належність 1-ій особі), *твій, ваш* (належність 2-ій особі), *свій* (належність будь-якій особі), *його, її, їх* -похідні від родового відмінка предметно-особових займенників *він, вона, воно, вони* (належність 3-ій особі), *їхній, їхня, їхнє, їхні* (належність 3-й особі) .

Мій дім - мій храм! (Леся Українка)” (Гопринич 2004: 143).

Форма родового відмінка не змінюється, тобто „залишається при іменнику незмінною (*її* розум, *її* розуму, *її* розумом), вона виконує роль неузгодженого означення” (Плющ 1995: 80).

Вихованець і Городенська називають їх присвійні займенникові прикметники, вони пишуть, що ці займенники поєднують „особове значення з посесивним, виявляють співвідносність із присвійним и власне-прикметниками і особовими займенниковими іменниками” (2004: 203).

В хорватській мові теж існує класифікація яку називаємо присвійно-зворотний займенник *svoj*. Він вимовляє „приналежність до предмета будь-якого роду чи числа, напр. *Ja ću tebi dati svoju karu, a ti mi daj svoj šešir*”(Barić 2005: 204). Займенник *svoj* відмінюється як займенник *moj* (Težak, Babić 1992: 110).

6.1. Присвійні займенники в праслов'янській мові

До праслов'янських присвійних займенників належать *мои, моя, моє, твои, твоя, твоє, свои, своя, своє, нашъ, наша, наше, вашъ, ваша, ваше*.

„*Мій, твій, свій* виникли в праслов'янській період, маючи корені, спільні для слов'янських і неслов'янських індоєвропейських мов. (...) Давньоруські присвійні прикметники утворилися від індоєвропейських коренів *-мо, -тво, -сво* за допомогою детермінативів *-jo* (чол. і сер. р.) та *-ja* (жін. р.).

Нашъ, наша, наше, вашъ, ваша утворилися в праслов'янську добу від родового відмінка (жін. р.) і зумовлюють зміну *s* на *š*: *nos + jo → naš + jь naš* (наш); *nos + ja → naš + ja → naša*

(наша); *vos + jo* → *vas-jь* → *vašь* (ваш); *vos + ja* → *vas + ja* → *vaša* (ваша)” (Горпинич 204: 154-155).

В українській мові не збереглася форма *toj* але „на місці етимологічного *o* у новозакритих складах в українській мові закономірно виник *i*: *мій, твій, свій*” (Жовтобрюх 1980: 154).

В хорватській мові, в 3-ій особі однини існує форма *njegov, njezin*, „В праслов'янській та старослов'янській мовах використовувався родовий особового займенника, наприклад *brat jeho* замість *njegov brat*. (...) Ця форма створена від родового відмінку однини особового займенника *on* (в праслов'янській мові *ана-). На цю основу доданий суфікс *-ov* розширений в присвійних займенниках” (Matasović 2008: 240).

6.2. Його, її, їхній в сучасній українській мові

В українській мові відрізняється група *його, її, їхній*, „якій притаманні різні ступені морфологізації прикметникової позиції.” (Вихованець, Городенська 2004: 204). Для них „характерна омонімічність із родовим відмінком особових займенникових іменників, а отже, вираження присвійності не морфологічним способом, а тільки синтаксичною позицією. Вони „семантично співвідносні з іншими формами, але значеннево вузького різновиду займенникових прикметників” (Вихованець, Городенська 2004: 204).

6.3. Відмінювання присвійних займенників в сучасній українській і хорватській мовах

відмінювання в українській мові:

<i>одн.</i>	<i>ч. р. і с. р.</i>	<i>ж. р.</i>	<i>множ.</i>
Н.	мій (моє)	моя	мої
Р.	мого	моєї	моїх
Д.	моєму	моїй	моїм
Зн.	=Н., Р.	мою	=Н., Р.
Ор.	моїм	моєю	моїми
М.	(на) моєму, моїм	(на) моїй	(на) моїх

відмінювання в хорватській мові:

одн.

множ.

	ч. р.	ж. р.	с. р.	ч. р.	ж. р.	с. р.
N	moj	moja	moje	moji	moje	moja
G	mojeg(a), mog(a)	moje	mojeg(a), mog(a)		mojih	
D	mojem(u), mom(u)	mojoj	mojem(u), mom(u)		mojim	
A	= N, G	moju	moje	moje	moje	moja
V	moj	moja	moje	moji	moje	moja
L	mojem(u), mom(e)	mojoj	mojem(u), mom(e)		mojim	
I	mojim	mojom	mojim		mojim	

7. Вказівні займенники

За визначенням вказівні займенники „показують осіб, властивості та явища, тобто називають їх” (Silić, Pranjković 2005: 126).

Вказівні займенникові прикметники, як їх називають Вихованець і Городенська, мають „абстрактний характер (...) широкого діапазону ознак предмета.

Ми почули чарівний жіночий спів - Цей спів розбурхав нашу уяву. (...)

До них належать займенники *цей, той, такий, оцей, отой, отакий*. (...)

Напр. *Провідниця чимось нагадувала Іванові маму, оту, в червоній хусточці над бровами* (Григір Тютюнник). Дейктична функція виявляється в характеристиці предметів стосовно їхньої віддаленості від мовця. (...) *Цей* - вказує на предмет розташований неподалік мовця, (...) *той* - на предмет віддаленіший від мовця: *у цьому будинку - у тому будинку*. На ґрунті просторових протиставлень сформувалися часові, що характеризують часову близькість і віддаленість подій, явищ → *ця зустріч - та зустріч*” (2004: 204).

В хорватській мові, вказівні займенники теж прикметникові, „показують віддаленість від особи з якою він знаходиться поруч – *ovaj, taj, onaj*.

Напр. *Evo ti ova knjiga (яка в моїх руках), ti meni daj tu (яка в твоїх руках), а ona na stolu (яка віддалена від мене і тебе) ne treba ti*” (Barić 2005: 204).

7.1. Вказівний займенник в праслав'янській мові

В праслав'янській мові, вказівні займенники були *„сь, си, се, ть, та, то, онъ, она, оно, и, ѿ, ѹ, овъ, ова, ово, такъ, така, тако, сикъ, сика, сико*. Склад, значення і структура багатьох вказівних займенників змінилися. Дослідники вказують, що в праіндоєвропейських мовах найдавнішого періоду існувала тричленна система вказівності, (...) її можна передати так: *сь* — цей, найближчий; *ть* — той, віддалений; *онъ* — аж той, найдальший. Залишками цієї системи є сучасні українські частки займенникового походження *ось, от, он*” (Крижанівська 2010:104).

Займенники *сь, се, си* частіше „фіксуються в членній формі, утворені за допомогою анафоричного займенника *и, ѹ, ѿ*: *сеи, сии, сиє, сиѧ*.” (Жовтобрюх 1980: 155).

Сьогодні в українській мові вживається *цей, це, ця* „які виникають після відпаду початкового *о* за аналогією до *сей, се, ся* (← *отсей, отсе, отся*)” (Жовтобрюх 1980: 155).

Займенники *ть, то, та* засвідчені у „таких формах у страослав'янських та давньоруских пам'ятках,” також засвідчена і „членна форма *тъи* (← **тъ + *јь*), а з 12-13 ст. фіксуються членні форми середнього і жіночого роду *тоѹ, таѧ* .” (Жовтобрюх 1980: 155). *Той, те* і *та* вживається і в сучасній українській мові.

Вказівні займенники змінилися і „ще до появи писемних пам'яток втратили займенник *онъ* (*она, оно*), який почали використовувати у функції предметно-особового, замінивши ним анафористичний займенник *и* (*ѿ, ѹ*) у називному відмінку однини, множини, двоїни, хоча у непрямих відмінках залишилися його форми *его, ему* і т. д. Анафористичний займенник *и* (*ѿ, ѹ*) повністю вийшов з ужитку в прямому відмінку як вказівний займенник” (Крижанівська 2010: 104) .

Займенники в „давальному і орудному відмінку *јь, је* у праслав'янській мові могли діставати початкове *п*-. Ця форма виникла через переходу до займенників кінцевого *-п* применників **сѣп, *кѣп, *вѣп*: *сѣп јитъ > сѣ нитъ, кѣп јети > кѣпети*” (Мельничук 1966: 284).

Ця форма вживається в хорватській мові – *с нјит, к нјети*.

Напр. *Idemo k нјети?*

7.2. *Овъ, ова, ово, такъ, така, тако* в сучасній українській і хорватській мовах

Овъ, ова, ово збереглися в хорватській мові у формі *ovaj, ova, ovo*.

Напр.

„*Ovaj dan je dugačak.*”

„*Draga mi je ova pjesma.*”

„Вийшли з ужитку в східнослов'янських мовах вказівні займенники *сикъ, сика, сико*(...) *Такъ, така, тако* без істотних змін зберігаються у всіх сучасних східнослов'янських мовах” (Жовтобрюх 1980: 157).

7.3. Відмінювання вказівних займенників в сучасній українській і хорватській мовах

відмінювання в українській мові:

<i>одн.</i>		<i>множ.</i>	
	<i>ч. р. і с. р.</i>	<i>ж. р.</i>	
Н.	цей (це)	ця	ці
Р.	цього	цієї	цих
Д.	цьому	цій	цим
Зн.	=Н., Р.	цю	=Н., Р.
Ор.	цим	цією	цими
М.	(на) цьому, цім	(на) цій	(на) цих

відмінювання в хорватській мові:

<i>одн.</i>			<i>Множ.</i>			
<i>ч. р.</i>	<i>ж. р.</i>	<i>с. р.</i>	<i>ч. р.</i>	<i>ж. р.</i>	<i>с. р.</i>	
N	ovaj	ova	ovo	ovi	ove	ova
G	ovog(a)	ove	ovog(a)	ovih	ovih	ovih
D	ovom(u)	ovoj	ovom(u)	ovim	ovim	ovim
A	=N, G	ovu	ovo	ove	ove	ova
L	ovom(e)	ovoj	ovom(e)	ovim	ovim	ovim

8. Питально-відносні займенники

І в українських (Плющ 2009, Горпинич 2004, Цілина 2009) і в деяких хорватських (Težak, Babić 1992) граматиках можна знайти питальні і відносні займенники під одною назвою - *питально-відносні займенники*.

Питально-відносні займенники „служать для оформлення запитання про особу (*хто*), предмет (*що*), ознаку чи належність предмета (*який, чий*), про кількість предметів (*скільки*) і їх порядок при лічбі (*котрий*). У складнопідрядному реченні стають відносними займенниками” (Плющ 1995:75-76).

Плющ дає приклади:

Питальні займенники: *А хто ж там за головних мисливців? — запитав Микола Іванович* (О. В.).

Відносні займенники: *Хто хоче щастя зазнати, той повинен свій край шанувати* (Нар. тв.). (Плющ 2009: 259)

Займенники „хто, що співвідносні з іменниками, *який, чий* - прикметниками, *скільки* співвідносний з кількісними, а *котрий* - порядковими числівниками. *Хто, що* не мають роду і числа, хоча контекстуально така вказівка може бути: *хто такий? хто така? хто такі? що таке?* Із займенником що пов'язуються слова у формі середнього роду: *що упало? що наше?* Але є різниця з *який, чий, котрий*, вони „змінюються за відмінками, родами і числами. Займенник *скільки* у називному й знахідному відмінках пов'язується з іменником у родовому відмінку (*Скільки літ?*), а в усіх інших відмінках узгоджується з іменником (*У скількох дівчат? Скількома мовами говорить?*)” (Плющ 2009: 260).

Пономарів наводить кілька прикладів:

„Займенник *який* вживається в усіх стилях мови, коли треба вказати на якісний характер ознаки: *«Природно, яка позиція - такі й результати»* (журн.)

Займенник *котрий* вживається коли треба підкреслити вибір осіб, предметів, ознак з ряду однорідних: *«Полювання з крякухою дуже добутливе, спокійне полювання, особливо для мисливців, котрі вже в літах, котрим уже бродити по болотах та лазити по очеретах, сказати би, важкувато»* (Остап Вишня).

Використання відносного займенника *котрий* у значенні *який* зустрічається рідше: «Чується...Шум океану, Луною *котрого* ця річка Воркоче» (М. Рильський)

Займенники *хто* і *що* співвідносні з іменниками: *хто* з особою, *що* з предметом або особою, *скільки* співвідносний с числівником” (Пономарів 2001: 165).

Ці приклади Барич наводить для хорватської мови:

„*Tko stoji pred vratima? Poštar. Što stoji pred vratima? Svjetiljka.*

Koji je stigao? Peti.

Čiji je to pokrivač? Mladenov.

Kakav je taj most? Drven.

Kolika je vaša kuća? Velika.”

Відносні займенники мають ту саму форму, що й питальні, але вони не ставлять питання, а вводять відносне речення. Напр. *Osušile su se ruže koje je sestra presadila.*” (Barić et al 2005: 206)

8.1. Питально-відносні займенники в праслов'янській мові

Щодо питально-відносних займенників ситуація така: „займенники *къто*, *чьто* складаються з кореневих *къ*, *чь* і частки *-то*. Після занепаду зредукованих *ъ*, *ь* внаслідок дисиміляції початкові приголосні змінилися: *къто* → *кто* → *хто*, *чьто* → *что* → *што* (пізніше *шчо*, можливо приголосний *ч* замінив *т* під впливом форм *чого*, *чому*)” (Жовтобрюх 1980: 157). „Але в українській мові не збереглась ця форма, була витіснена новішою формою *що*. Лише деякі карпатські говори мають і зараз питальний займенник у формі *што*, який в тій самій формі збережений і в хорватській літературній мові – *što*” (Тимко-Дітко, Юсип-Якимович 2021: 56).

Жовтобрюх пояснює що „етимологічно *къ-* і *чь-* - це фонетичні варіанти одного займенникового компонента, у слов'янських мовах використовувалися для розрізнення назв осіб (*къто*) і речей (*чьто*)” (Жовтобрюх 1980: 157).

Хорватська літературна мова базується на штокавських говорах в яких „старше *къто* > *кто* перетворилося на *tkò* шляхом метатези (з XIII ст.). Зміна *чьто* > *что* > *štò* сталася в XIV ст., незадовго до загальної зміни голосу *čt* > *št*” (Matasović 2008: 241).

Різниця між *котрий* і *кожі* в тому що „питальний займенник *котрий*, *котрий* (д.-рус. *которъ*, *котерьъ*) у складі своєї основи має *ко-* (*къ -*) і суфікс *-торо* (*-теро*)” (Жовтобрюх 1980: 158) У хорватській мові основу **кују-* > *куј* > *кі* було замінено аналогічною основою *кòјї* (*кòјā*, *кòјē*). У чакавській говірці зберігається успадкована форма з скороченням голосного *кі* (напр. в місту Орбанічі), подібно до букв *кї*” (Matasović 2008: 241).

„Давньоруський відносний займенник *ѡкъ*, *ѡко*, *ѡка*, в структурі якого виділяється праслов'янський корінь **j-*, суфікс *-ак-* і детермінатив *-ъ-* (*-о*, *-а*), українська мова в членній формі, *який*, *яке*, *яка*, використала у функції не тільки відносного, а й питального займенника” (Жовтобрюх 1980: 158).

8.2. Відмінювання питально-відносних займенників в сучасній українській і хорватській мовах

відмінювання в українській мові:

<i>одн.</i>		<i>множ.</i>	
	<i>ч. р. і с. р.</i>	<i>ж. р.</i>	
Н.	чий (чись)	чия	чиї
Р.	чийого	чисі	чиїх
Д.	чийому	чийій	чиїм
Зн.	= Н., Р.	чию	= Н., Р.
Ор.	чиїм	чисю	чиїми
М.	(на) чийому, чиїм	(на) чийій	чиїх

відмінювання в хорватській мові:

	<i>одн.</i>			<i>множ.</i>		
	<i>ч. р.</i>	<i>ж. р.</i>	<i>і с. р.</i>	<i>ч. р.</i>	<i>ж. р.</i>	<i>с. р.</i>
N	čiji	čija	čije	čiji	čije	čija
G	čijeg(a)	čije	čijeg(a)	čijih		
D	čijem(u)	čijoj	čijem(u)	čijim(a)		
A	= N, G	čiju	čije	čije	čije	čija
L	(na) čijim	(na) čijoj	(na) čijim	(na) čijim(a)		
I	čijim	čijoj	čijim	čijim(a)		

9. Заперечні займенники

„Заперечні займенники вказують на відсутність осіб, предметів, ознак предметів, кількості, місця і часу (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки, жодний, ніколи, ніде*)” (Горпинич 2004: 144-145). Вони „утворені від питальних займенників за допомогою частки *ні* (*ані*).(...) Заперечні займенники в українській мові є другою формою вираження заперечення при основному запереченні, що здійснюється за допомогою частки *не*, наприклад: *Ніщо не віщувало дощу* (Скл.)” (Плющ 2009: 260).

Ще кілька прикладів заперечних займенників:

„*Нічого ніхто так і не втямив.*” (І. Драч)

„*Я вам цей борг ніколи не залишу.*” (Л. Костенко)

В хорватській мові заперечні займенники кваліфікуються як неозначені займенники.

9.1. Заперечні займенники в праслов'янській мові

„У давньоруській мові питально-відносні займенники з часткою *ни-* (*никъто, ничьто*) перетворювалися в заперечні.(...) З переходом звука *і* в *и* мали б звучати *нихто, нищо*, але було використано частку *ні* (← *нѣ*) - *ніхто, ніщо*.” (Жовтобрюх 1980:158)

„Бевзенко пояснює це тим, що відбулося злиття давніх заперечних та неозначених займенників. Неозначені займенники творилися за допомогою префікса *нѣ*, який природно перейшов у *ні-*. У сучасній українській мові у непрямих відмінках залежно від наголосу розрізняють заперечний займенник *нікого* і неозначений *нікого*” (Крижанівська 2010: 106).

10. Неозначені займенники

Неозначені займенники творяться від питальних займенників „за допомогою часток *аби-, де-, будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -сь*, що вносять відтінок невизначеності особи, предмета або його якості чи кількісного вияву: *абихто, абищо, дехто, дещо, хто-небудь, що-небудь, казна-хто, казна-що, хтозна-хто, хтозна-що, хтось, щось; абиякий, деякий, дечий, який-небудь, чий-небудь, казна-який, хтозна-який, якийсь, чийсь, казна-скільки, хтозна-скільки, скількись, котрийсь*” (Плющ 2009: 260-261).

Напр.

„А кому не звісно, що губернатор так **аби з ким** не поцілується!” (П. Мирний)

„Її здавалось, що Оксен.. проявляє **деяку** стурбованість для годиться, щоб лише показати, який він добрий.” (Г. М. Тютюнник)

„Ще далі - хори, сидячі й стоячі. Тут уже тісно. Безперестанку **чий-небудь** лікоть однихає тебе назад, або **хтось** ззаду кладе на плечі руки.” (М. Коцюбинський)

В хорватській мові твояться за допомогою „часток **ne-, ni-, i-, sva-, koje-, po-, pone-, gdje-, što-; -god; god: nešto, netko, ništa, nitko, išta, itko, svašta, svatko, gdjetko, poneki, ponešto, štošta, koješta, štogod**” (Barić et al 2005: 206-207).

Напр.

Svatko je odgovoran za svoje postupke.

Netko je pred vratima.

Nađi štogod za večeru.

10.1. Неозначені займенники в праслов'янській мові

Неозначені займенники були *нѣкъто, нѣчьто, нѣкякъи, нѣкякъиш, нѣчий*. „Вони утворювалися від питально-відносних займенників за допомогою префікса *нѣ-*: *нѣкъто, нѣчьто, нѣкякъи, нѣкякъиш, нѣчий*. Проте старі форми неозначених займенників були втрачені, а на їхньому місці з'явилися українські новотвори типу *хтось, хто-небудь, казна-хто*” (Крижанівська 2010:106).

11. Означальні займенники

„Означальні займенники *сам (самий), весь (увесь), усякий, кожний (кожен), жоден, інший* узагальнено вказують на ознаки предмета” (Плющ 2009: 258). При субстантивації, вони знаходяться в ролі підметів і додатків (Пономарів 2001: 164).

Пономарів нам дає приклади для *кожний* і *всякий*:

„Займенники *кожний* і *всякий* синонімічні, означають окреме в даному кількісному ряді: «*Кожна* птиця знайде свого Гриця; *Всяка* кузочка свою дружину має» (нар.тв.)

Займенник **кожний** має значення «всі по-одному», «будь-який із подібних собі»: «У **кожного** чоло життя і жаль порили, і в оці **кожного** гопить любові жар.» (І. Франко)

Займенник **усякий** вживається меншою мірою, ніж займенник **кожний**, виражає значення розділовості: «У **всякого** своя доля і свій шлях широкий» (Т. Шевченко) (Пономарів 2001: 164).

Плющ нам дає приклади для займенник *сам*:

„Займенник *сам* виражає значення «самостійно, без сторонньої допомоги»:

Добрий товар хвалити не треба, він хвалить себе сам (Нар. тв.), (...) вживається з іменниками, що позначають осіб, істот, або з особовими займенниками і має форми роду і числа:

Павло сам заспівав; *Марина сама* прийшла; *Ягня само* звелося на ніжки; *Діти самі* готували вечерю.

Займенник *сам* може виступати із значенням «один», тоді наближається до частки *тільки* і виражає виділення предмета чи особи:

У хаті сам Тарасик (рівнозначно: *удома тільки Тарасик*)” (Плющ 2009: 259)

„Займенник *самий* вживається при вказівних займенниках (*той самий, такий самий, ця сама*).

Займенник *весь* (*увесь*), пов'язуючись з іменником, вказує на повне охоплення предмета ознакою або дією: *Увесь Дніпро був ніби помальований ще ясніше й блискучіше, ніж небо* (Н.-Лев.)” (Плющ 2009: 259).

Hrvatska gramatika Е. Барич називає *sav* і *sam* займенниковими прикметниками (2005: 210), тобто, в хорватських граматиках не існує група *означальні займенники*, найчастіше вони зустрічаються під назвою *інші займенники*.

Напр. :

„*Za sva vremena.*”

„*Sva sreća.*”

11.1. Означальні займенники в праслов'янській мові

Щодо означального займенника *всьв, вьсе, вьста*, вони збереглися від „спільнослов'янської мови, він складався з кореня **vьs-* (← **vьx*) детермінатива *-ǫ-* (чол. і середн. роду) або *-a-* (жін. роду) та відповідних закінчень. (...)

Форми займенника *вьсв, вьсе, вься* зазначають головним чином змін фонетичних: зредукований *ь* вокалізувався в сильній позиції (*весь*), або зникав у слабкій позиції (*вся, все*). Із того самого кореня утворюється і *всякий, всяке, всяка*.” (Жовтобрюх 1980: 157)

В давньоукраїнській існував займенник з якого витворився сьогодишній *кожний* - „*къжьдо* (кореневий займенник *къ-* та *-жьдо* віддіслівного походження (Ф. Міклошич, Н. Горяєв)) у пам'ятках XII—XIII ст. відмінювався в першій частині, (...) *когождо*. У староукраїнський період завершилося злиття компонентів, і вже в пам'ятках XV ст. з'явилася форма *кождий*, від якої додаванням суфікса *-н-* з наступним закономірним спрощенням [ждн] — [жн] витворилася сучасна форма *кожен* — *кожний*. (Крижанівська 2010: 105)

„Займенник *інший* (нечленні форми *инъ, ино, ина*) утворено приєднанням до кореня *ин-* суфікса вищого ступеня прикметників *-ьш-*” (Жовтобрюх 1980: 157).

Займенник *сам* „походить від спільнослов'янського **samъ*” (Жовтобрюх 1980: 157). Ця форма збереглася і в українській і в хорватській мовах.

12. Висновки

В роботі ми порівняли українські і хорватські займенники, їх походження і зміни. Займенники замінюють слова, які називають особи і предмети навколо нас. Вони дуже важливі при будівлі змісту і його зрозумілості. В українській і хорватській мовах, займенники виконують однакову функцію, в обох мовах існують однакові види займенників, але їх розряди відрізняються.

В цій роботі займенники поділяються на: *особові займенники, зворотні займенники, присвійні займенники, вказівні займенники, питально-відносні займенники, заперечні займенники, неозначені займенники, означальні займенники*.

Особові займенники в обох мовах суплетивні і дуже подібні, майже всі відмінки мають однакову форму, особливо в множини першої та другої особи сталися мінімальні зміни.

Зворотні займенники не мають називного відмінка, можуть виконувати роль однини і множини.

В присвійних займенниках різниця напр. в називному відмінку, *мій – тој*, де *о* перейшло в *і* в українській мові, поки в хорватській збереглася форма *тој*. В хорватській мові теж існує розряд *присвійно-зворотний* і до нього належить займенник *svoj*, в українській *свій* - це присвійний займенник.

Вказівні займенники показують на щось або когось та їх віддаленість. І в українській і в хорватській мовах вони прикметникові. Специфічність теж в тому, що в хорватській мові збереглися форми *овъ, ова, ово* і сьогодні вживаються як *ovaj, ova, ovo*.

Щодо питально-відносних займенників, іноді їх можна знайти окремо, питальні займенники та відносні займенники. Тому що обидва складаються з однакових слів, напр. *хто, що, хто, што*, залежить від контексту чи будуть питальні або відносні.

Заперечні займенники виникли додаванням частки *ни-* до питальних займенників. В хорватській мові виникли додаванням *не-*, теж не кваліфікуються як заперечні, або як неозначені займенники.

Неозначені займенники теж виникли додаванням часток до питальних займенників. Як вже сказали, в хорватській мові до неозначених займенників належать і заперечні займенник.

В хорватських граматиках не існує розряд означальних займенників, займенники *sav* і *sam* зустрічаються під назвою займенникові прикметники.

Насамкінець можна сказати, що існує багато схожості між українськими та хорватськими займенниками. Також потрібно сказати, що займенники більше і детальніше розроблені в українських мовознавчих працях, ніж в хорватських.

13. Література

Вихованець, Іван, Катерина Городенська (2004) Теоретична морфологія української мови, Університетське видавництво "Пульсари", Київ

Горпинич, В. О, (2004) Морфологія української мови, Видавничий центр «Академія», Київ

Жовтобрюх, М. А., О. Т. Волох, С. П. Самійленко, І. І. Слинко (1980) Історична граматика української мови, Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», Київ

Крижанівська, О. І (2010) Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматика, Академія, Київ

Леута О. І (2007) Старослов'янська мова, Фірма ІНКОС Центр навчальної літератури, Київ

Мельничук, О. С. (1966) Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов, »Наукова думка«, Київ

Плющ, М. Я., Н. Я. Грипас, Н. Я. Потелло (1995) Українська мова. Фонетика. Орфографія. Морфологія., Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ

Плющ, М. Я. (2009) Сучасна українська літературна мова, »Вища школа«, Київ

Пономарів, О. Д. (2001) Сучасна українська мова, «Либідь», Київ

Тимко-Дітко, Оксана, Юлія Юсип-Якимович (2021) Історична граматики української мови 2, ФФ пресс, Загреб

Цілина, М.М. (2009) Сучасна українська літературна мова, Морфеміка. Словотвір. Морфологія, Університет »Україна«, Київ

Barić, Eugenija i drugi (1995) Hrvatska gramatika, Školska knjiga, Zagreb

Ivšić Stjepan (1970) *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zageb

Matasović, Ranko (2008) *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica Hrvatska, Zagreb

Silić, Josip , Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb

Težak, Stjepko, Stjepan Babić (1992) *Gramatika hrvatskoga jezika, priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb

Sažetak

Zamjenice u ukrajinskom i hrvatskom jeziku

Diplomski rad govori o suvremenom stanju zamjenica u ukrajinskom i hrvatskom jeziku i njihovim promjenama iz praslavenskog do današnjeg oblika. Vidljivo je da postoji nesuglasje oko toga što su točno zamjenice i jesu li samostalna vrsta riječi. Ukrajinske i hrvatske zamjenice imaju dosta sličnosti, no ipak je vidljivo da se u hrvatskom jeziku u većoj mjeri zadržao stari oblik.

Ključne riječi: zamjenice, vrsta riječi, ukrajinski, hrvatski, morfologija

Резюме

Займенники в українській і хорватській мовах

У дипломній роботі йдеться про сучасний стан займенників в українській та хорватській мовах і їх зміни від праслов'янської до теперішньої форми. Видно, що існують розбіжності щодо того, що саме таке займенники і чи є вони самостійним видом слів. Українські та хорватські займенники мають багато спільного, але все ж таки, очевидно, що в хорватській мові більшою мірою збереглися старі форми.

Ключові слова: займенники, різновид слова, українська, хорватська, морфологія

Abstract

Pronouns in Ukrainian and Croatian languages

This Master's thesis talks about the contemporary state of pronouns in the Ukrainian and Croatian languages and their changes from the Proto-Slavic to the present form. It can be seen that there is disagreement about what exactly pronouns are and whether they are stand-alone words. Ukrainian and Croatian pronouns have a lot of similarities, but it is still evident that the old form has been preserved to a greater extent in the Croatian language.

Keywords: pronouns, word type, Ukrainian, Croatian, morphology